

כישלוננו פה' עפ"י תורת הנפש בפירושי רש"י למקרא ובמקורות חז"ל

נסים אליקים

הקדמה

זיגמונד פרויד¹ הנחשב לאבי תורת הנבכים, נבכי הנפש (פסיכואנליזה), קבע שבמקביל לתהליכים מודעים, הכרתיים בנפש האדם, קיימים בה גם תהליכים לא-מודעים, תת-הכרתיים. ליתר דיוק הוא הבחין בשלוש רמות של תהליכים בנפש האדם: תהליכים מודעים, סמוכים למודע ולא-מודעים. כל שהאדם יודע על קיומו הוא מודע (Conscious), כל שאין האדם יודע על קיומו, אבל הגישה אליו קלה, והוא ניתן בכל רגע להיעשות מודע, הוא סמוך למודע (preconscious), וכל שאין האדם יכול לדעת על קיומו אלא לאחר מאמץ או שאינו יכול לדעת על קיומו כל עיקר קרוי לא-מודע (unconscious).² תהליך מודע הוא אפוא תהליך הכרתי שיש לאדם (למשל: תפיסה, דמיון חשיבה, שאיפה, הרגשה), שהיחיד יודע על קיומו, והוא מסוגל לתאר אותו לעצמו או לזולתו. בתהליך זה יודע האדם להבחין בין טוב לרע, בין יפה למגונה, בין מועיל למוזיק, בין מה שהוא רוצה ובין

1. זיגמונד פרויד (שלמה) נולד ב-1856 בפרייברג שבמורביה, ונפטר ב-1939 בלונדון. פסיכיאטר יהודי מאוסטריה ומייסד הפסיכואנליזה.
2. ב' וולמן + מערכת, 'פסיכולוגיית הנבכים' בתוך: אנציקלופדיה חינוכית, ה (ירושלים תשכ"ט), עמ' 775.

מה שהוא דוחה, יודע מה לקרב ומה להרחיק. בתהליך זה התודעה בודקת, מבקרת ושופטת את מעללי בעליה.³

לעומת זאת, קיים במקביל תהליך לא מודע, שאינו מלווה בידיעה סובייקטיבית, ואי אפשר לתאר את תוכנו או את התרחשותו. מקצת מהתהליכים הלא-מודעים לא היו מעולם מודעים ליחיד. ראשיתם מתקופת הינקות ואולי עוד לפני כן, ומקצתם היו מודעים ליחיד, אלא שנדחו או נדחקו מהתודעה לרבדים עמוקים בנפשו של האדם, לתאים נסתרים וטמירים, כשהם מונחים שם מתחת לסף ההכרה, ומחכים לשעת כושר לפרוץ ממחבואם. התפרצותם אינה מקרית. היא נובעת מעיקרון הסיבתיות, שלפיו אין תקריות בהתרחשויות הנפשיות ובהתנהגות. כל תופעה, ככל שלא תיראה מוזרה או חסרת ערך, יש לה סיבה, מודעת או לא מודעת. עיקרון הסיבתיות דחף את פרויד וממשיכי דרכו לחקור תופעות שהן מעבר להיגיון, כגון החלום, פליטות פה וקולמוס.

פרויד כינה את תהליכי הלא-מודע יתהליכים ראשוניים, להבדיל מחוקי החשיבה ההגיונית, שפוננו יתהליכים משניים. יתהליכים הראשוניים הם הלשון המיוחדת של הלא-מודע. למידת לשון זו וסמליה מאפשרת את הבנת ההתרחשויות הנפשיות הנמצאות מעבר להיגיון.⁴ הגורמים לדחיתם ולדחיקתם נובעים מתהליכי חינוך, פחד מעונשים, החשש משיפוט הזולת או הסביבה וההכרח להסתגל לנורמות הסביבה או החברה, שאינם עולים בקנה אחד עם רצונותיו. אפשר ללמוד על קיומם של תהליכים לא מודעים על דרך הסקה מדרכי ההתנהגות הגלויות, כגון: תופעות במצב של היפנוזה, הבזקי רעיונות שצצים לפתע בתודעה ומיכישלוני הפעולה (Mistakes) המגוונים.

מיכישלוני פעולה הם התפרצויות בלתי מודעות, שבעליהם נכשלו בהם

3. י"ה גרוספוגל, 'הפסיכואנליזה המודרנית במקורותינו העתיקים', סיני, כח, חוברת א, עמ' לד-מה.

4. פי נוי, 'פסיכואנליזה בתוך: האנציקלופדיה העברית, כז (ירושלים תשל"ח), עמ' 961-963.

בלי ידיעתם ונגד רצונם. סוגי הכישלונות הללו מתבטאים בתחומים הבאים:

א. כישלוני פה (Mistake in Speaking או Let slip). כאשר רוצים להשתמש במילה מסוימת, ובמקומה נפלטת מילה אחרת, המביעה כוונה מנוגדת או הפוכה, וכך הדבר גם בפליטת קולמוס. כישלוני פה באים לידי ביטוי גם בתוספת או בצמצום לשוני, וכן בארגון האברים במשפט תחבירי.

- ב. כישלוני שכחה. שכחה הנובעת מסיבות תת-הכרתיות.
- ג. כישלוני הינוח. הקושי למצוא חפץ שהונח במקום מסוים.
- ד. כישלוני אבדה. אי מציאת סיבה לאבדן חפצים.⁵

בכוונת מאמר זה להצביע על תופעת 'כישלוני הפה' במקרא ובחז"ל מזווית ראייה פסיכואנליסטית, כפי עינם הבורחנת של חכמינו הקדמונים בתלמוד, במדרשים ובפרשנות המקרא, בעיקר בפירושי רש"י. מילון המונחים של חכמינו אינו זה של פרויד ואסכולתו, אך כוונתם קלעה לאותן כוונות אליהן כיוונו החדשים. המונחים בלשונם היו:

- ברית כרותה לשפתים.⁶
- ניבא ולא ידע מה ניבא.⁷
- פיו הכשילו/פיהם הכשילם/לכדו פיו.⁸
- נצנצה בו רוח הקודש.⁹

5. י"ה גרוספוגל, ראה לעיל, הערה 3.
 6. מו"ק יח ע"א; סנהדרין קב ע"א.
 7. ב"ב קיט ע"ב; רש"י לשמות ב ט; רש"י לברי מה יח.
 8. רש"י לבמד' טז יב; כב יט; ראבי"ע לשמות א י; רבינו בחיי על במ' טז יד; שם שם טו; חזקוני לברי כז לו; בעה"ט לבמי כב ו; אור החיים לבמי כב ו; כלי יקר לשמי טו ט; העי"ד לבר מד טו; רד"ק לשמ"א יד ט; ע"ז יא ע"ב; סוטה מב ע"ב; גטין נו ע"א; במ"ר יח י; תנחומא קורת, ו; ילק"ש אסתר, רמז תתרנ"ו.
 9. רש"י לברי לז לג; ברי מב יא; מג ה; ב"ר פד יט; ב"ר פה ט; ב"ר צא ז; שיה"ש א נו; תנחומא אמור כד; מדרש שמואל פרשה ג.

פתח פיו לשטן.¹⁰
סימנא מילתא היא.¹¹

כל הביטויים האלו כוונתם לומר, שהדיבור או האמירה שנפלטו מפי הדובר, מבלי משים, אינם אלא רחשי נבכי הנפש המצויים בתת הכרתו של אומרם, והם מביעים כוונה הפוכה למחשבה הגלויה וההכרתית שביקש הדובר לומר.

בניסוח אחר, כתב בעל 'אמרי שפרי', בהתייחסו לרש"י לברי' מה יח: "כתב הר"ר מנחם מרקנטי בפי' בראשית כי מה שנמצא בדברי רבותינו ז"ל: 'ניבא ולא ידע מה ניבא' ויברית כרותה לשפתים, 'אל יפתח אדם פיו לשטן', רוצה לומר: השמר שלא יזכר השטן בפיך, כי יקרה לאדם שמלאך טוב או שטן משים דבר בפיו והוא אינו מרגיש".

כישלוני לשון אלה הם בדי"כ ביטוי להדחקות שליליות, אך יש שנדחקו גם כמיהות ומאוויים חיוביים שקשה להשיגם, והם פורצים בפליטות פה בלי כוונת מכוון.

כישלוני הפה' שיידונו במאמרנו עניינם:

- א. פליטות לשון המביעות הדחקות חיוביות.
- ב. פליטות לשון המביעות הדחקות שליליות.
- ג. לשון יתרה או חסרה - ביטוי לרחשי נפש תת-הכרתיים.
- ד. כישלוני פה נוספים המביעים הדחקות שליליות.
- ה. פליטת מילים אסוציאטיביות.
- ו. כישלוני פה בסיפורים תלמודיים.

א. פליטות לשון המביאות הדחקות חיוביות

1. ברי' כה ה: ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם.

10. ברכות יט ע"א ושם ס ע"א; כתובות ח ע"ב; ביב קיט ע"ב.

11. הוריות יב ע"א.

מו"ק יח ע"א: דאמר ר' יוחנן: מנין שברית כרותה לשפתים? שנאמר:
 ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני
 והנער נלכה עד כה ונשתחווה ונשובה אליכם.
 ואיסתייעא מילתא דהדור תרוויהו.

פליטת הפה של הפועל 'ונשובה' בלשון רבים, על אף העובדה שאברהם אמור היה לעקוד את יצחק, מביעה את מאווייו הטמירים בנבכי נפשו, מתחת לסף הכרתו, שיצחק ישוב אתו, ולא יאונה לו רע. גם ניסוחו של רש"י 'נתנבא שישבו שניהם', כוונתו ל'ניבא ולא ידע מה ניבא', ולא שניבא ממש, שהרי אם נתחווור לו בנבואה שישבו שניהם, הרי בטל הניסיון.¹² זוהי, כאמור, פליטת פה שפרצה ממעמקי נפשו של אברהם, כדברי בעל הכתב והקבלה: 'ולשון זה נאמר על המכוון בלבו הפך הדיבור, שלא במתכוון יצא לשון זה מפיו'.

2. בר' כז לט: ואמר אל אדני אלי לא תלך האשה אחרי.

ילק"ש, הושע 'כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהבי (הושע יב ח).

רמז תקכ"ח: כנען זה אליעזר, בידו מאזני מרמה - שהיה יושב ומשקל את בתו ראוייה היא או אינה ראוייה, לעשוק אהב - לעשוק אהובו של עולם, זה יצחק. אמר לו: 'אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי', אלי כתיב, אתן לו בתי, אמר לו: אתה ארור ובני ברוך ואין ארור מדבק בברוך, השמר לך פן תשיב את בני שמה.¹³

12. 'עץ יוסף' למו"ק יח ע"א בעין יעקב וראה גם 'באר בשדה' לפסוקנו, בתוך: מקראות גדולות המאורות הגדולים, אחד עשר מפרשי רש"י (ירושלים תשנ"ב); וראה עוד 'אמרי שפרי מהסופרקומנטרים של רש"י: 'שזו אינה ידיעה אלא שכך נופל בלשון מבלתי ידיעת בעל הלשון'.

13. ראה גם בר"ר פרשה נט ט, ושם בלי התייחסות לכתוב 'אלי - אולי'.

ובלשון רש"י אלי כתיב. בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא לפסוקנו: עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו. אמר לו אברהם: בני ברוך ואתה ארוך ואין ארוך מדבק בברוך.

אליעזר, עבד אברהם, לא ההין במודע להציע קשרי נישואין של יצחק לבתו, וודאי שהיה שמה, אילו הדבר היה אפשרי. רצון זה נדחק לתת-הכרתו, ורצון מודחק זה הובע בכישלון לשונו באמרו 'אלי', ולא 'אולי'; על כוונתו זו רומז הכתיב החסר.

3. שמ' ב ט: ותאמר לה בת פרעה היליכי את הילד הזה והינקהו לי ואני אתן את שכרך, ותקח האשה הילד ותניקהו. **סוטה יב ע"ב:** היליכי את הילד הזה. אמר ר' חמא בר' חנינא מתנבאה ואינה יודעת מה מתנבאה. היליכי - הא שליכי.

בת פרעה שגילתה רחמים ואהבה לילד בתיבה, בניגוד לאביה ולאכזריות עושי דברו, חשקה במודע לאמץ אסופי זה, אך בלבה, מתחת לסף הכרתה, קינן החשש שמא לא תזכה לקחתו, כי אולי אמו תופיע ותדרשנו ממנה. לחשש זה יש אחיזה בהופעת העלמה שיצאה ביאקראי מסבכי הצמחייה והציעה את שירותיה לנסיכה לקרוא למינקת עברייה דווקא. חשש מודחק זה פרץ בכישלון פיה: 'היליכי'; משמעותו הפשטית של פועל זה היא מלשון הולכה, ואם כך, היה למקרא לכתוב 'הוליכי'! אין זה אלא שבאמרה 'היליכי', פרצה מהתת-מודע מילה מורכבת משתי תיבות: הי-ליכי = הא שלך.¹⁴

14. ראה מהרש"א לסוטה יב ע"ב. נימוקים אחרים לדרשה זו, ראה רא"ם ונחלת יעקב.

ב. פליטות לשון המביעות הדחקות שליליות

ערכו של הדיבור

ייחודו של אדם הראשון, אבי האנושות, צוין בפסוק: 'ויהי האדם לנפש חיה' (ברי' ב ז). מהי אותה 'נפש חיה' שבה ניחן האדם? אונקלוס מתרגם: 'רוח ממללא' - כוח הדיבור, אך דיבור המבטא חשיבה, כדברי רש"י: 'שנתוסף בו דעה ודבור'. אכן מבחנו המעשי הראשון של אדם בגן-עדן היה מתחום הדיבור: 'ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו, וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו' (ברי' ב יט). השמות שנתן אדם לבעלי חיים שיקפו את מהויותיהם,¹⁵ ובכך הגיעה בריאתם לשכלולה, בריאה שאף היא נבראה במאמר פיו של הבורא: 'בעשרה מאמרות נברא העולם' (אבות ה א) או בלשון המשורר: 'כי הוא אמר ויהי, הוא צוה ויעמד' (תהי' לג ט).¹⁶

כוחו של הדיבור אינו רק בדיבור מְדוּד ומכוון הנאמר במחשבה ובמודע, אלא גם בפליטות לשון הנובעות ממעמקי הנפש, מתת-ההכרה, שהדובר לא התכוון למלוא משמעויותיהן, ומקורן מאותה 'רוח ממללא', המאפיינת את האדם. פליטות לשון אלה מבוססות על 'עקרון הסיבתיות' ונחשבות ליתהליכים ראשוניים.¹⁷ מכאן האחריות והזהירות המוטלות על האדם בהוצאת דבריו מפיו: 'לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עיקם הכתוב... ולא הוציא דבר מגונה מפיו'.¹⁸ ב'דבר מגונה' אין הכוונה רק למילים שמשמעויותיהן מבטאות שלילה באופן חד-משמעי, אלא גם

15. מדרש הגדול לברי' ב יט; ב"ר לו ז; יומא פג ע"ב. עצמת חשם באה לידי ביטוי בדברי חז"ל: 'ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם: שינוי שם...!' (ר"ה טז ע"ב).

16. גם שמות שהורים קוראים לילדיהם עם היוולדם מבטאים מהויות. ראה בבלי ברכות ז. 'אשר שם שמות בארץ' (תהי' מו ט), אל תקרי שמות אלא שמות ושמה גרים.

17. פי נוי, 'פסיכואנליזה' בתוך: האנציקלופדיה העברית, כרך כ"ו (ירושלים תשל"ה), 963-961.

18. פסחים ג ע"א; לדיבור יש ממשות של יצירה רוחנית, ומכאן האיסור לקלל חרש, אף שאינו שומע, אינו מתבייש, ואין הקללה מפריעה לו, כי לדיבורו של אדם יש השפעה מציאותית. ראה ספר החינוך, מצווה רלט, ודבריו של הרב שי אבינר, 'כוחו של דיבור', בתוך: טל חרמון (ירושלים תשמ"ה), עמ' 219.

למילים שיש להן גם משמעות שלילית משנית.

(א) הפעלים ירד-עלה

בהדגימו מלים מושאלות, כלומר, שמות או פעלים שיש בהם יותר ממשמעות אחת, כותב הרמב"ם: 'ירד ועלה - הירידה והעלייה, שני שמות מונחים בלשון העברי לנחיתה ולסליקה. וכאשר נעתק הגוף ממקום מסוים למקום נמוך ממנו, אומרים - ירד, וכאשר נעתק ממקום מסוים אל מקום גבוה מאותו המקום, אומרים - עלה. ואחר כך הושאלו שני שמות הללו לרוממות ולגדולה עד שאם הושפלה מעלת האדם אומרים ירד, ואם רמה מעלתו בגדולה אומרים - עלה...'¹⁹

נבחן עתה כמה עניינים הקשורים לפעלים אלה שיצאו מבלי משים מפייהם של בני אדם וביטאו בכך את הדחקותיהם הפסיכואנליטיות:
1. בר' מב א-ב: וירא יעקב כי יש שבר במצרים... רדו שמה ושברו לנו משם ונחיה ולא נמות.

על המלים 'רדו שמה', כותב רש"י: 'ולא אמר לכו, רמו למאתיים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים, כמנין רדיו'.

האם דרש של דורשי רשומות לפנינו²⁰ או פשט הנובע מהכרע הכתובים? מה ראה רש"י לדרוש את הפועל 'רדו' כגימטריא למספר שנות השעבוד במצרים, והרי הוא כתב לא אחת בפירושו למקרא, שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות, ועל כן היוצא ממנה נחשב יורד, והבא אליה קרוי עולה!²¹

יש ממפרשי רש"י שתולים את פירושו לא בשימוש 'רדו' = במקום לכו' כנוסחה שיש לפנינו, אלא מייתור התיבה 'שמה', שהרי היה למקרא

19. ראה רמב"ם, מורה הנבוכים, פרק י (מהדורת הר"י קאפח), ירושלים תשל"ז, עמ' כא.

20. באר יצחק.

21. קושיית הראי"ם. וראה רש"י לברי' מה ט; שמי' לג א; דבי' א כה; דבי' לב יג; יהו' טו ג; ישי' ל ב; יחז' לו ב; תהי' קלב ו; שיהי'ש ו ט.

לכתוב: 'רדו ושברו לנו משם'!²² אך הרבה מפרשני רש"י שמו לב להבחנה בין דברים היוצאים ישירות מפי אומרם ובין לשון הכתוב המתארת עובדות, כדברי בעל ה'נחלת יעקב' לפסוקנו: 'דשאני לישנא דקרא מלישנא שאדם מדבר עם חברו, דצריך לדקדק וליזהר יותר'.²³ מכיוון שהמילה 'רדו' יצאה במישרין מפיו של יעקב וטעונה היא גם במשמעות שלילית, הרי היא יצאה מתת-מודע של אומרה, אשר גזרת הגלות והשעבוד נאמרה כבר לאברהם אבינו ועברה במסורת לזרעו מבלי לקבוע תאריך ליישומה. חשש זה נדחק אל מתחת לסף ההכרה ופרץ בכישלון לשונו של יעקב בצורה 'רדו', הטעונה כאמור שלילה, ומכאן פירושו הפסיכואנליטי של רש"י. מכיוון זה פירש רש"י במקומות נוספים את הפועל 'רד' ומקבילו 'לא עלה'.

2. בר' מג כ: ויאמרו בי אדני ירד ירדנו בתחילה לשבר אוכל.
רש"י: ירד ירדנו. ירידה היא לנו. רגילים היינו לפרנס אחרים, עכשו אנו צריכים לך.²⁴

גם כאן הדחקת ההזדקקות לפרנסת בשר ודם פורצת מפי האחים במילים הטעונות 'ירד ירדנו', וכדברי 'גור אריה': 'ירידה היא לנו. שכל מקום שנאמר לשון ירידה במדבר עצמו בא לדרשה, שאין למדבר לדבר לשון ירידה עליו, אבל כאשר הוא דבור הכתוב, לית קפידא'.²⁵

3. במ' טז יב: וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירים בני אליאב ויאמרו לא נעלה.

22. משכיל לדוד, יריעות שלמה, אמרי שפר, מנחת יהודה ושפתי חכמים.

23. כך גם גור אריה, עמר נקא, צידה לדרך ועוד.

24. בר"ר צב ד.

25. אין קפידה גם כשאדם מצטט דברי חברו, כמו בברי' מה ט: 'ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף... רדה אלי אל תעמד, ולכן רש"י פירש כירידה מן המקום הגבוה לנמוך.

במ"ר פרשה לא נעלה. הכשילם פיהם לרשעים וברית כרותה לשפתים
יח י: שמתו וירדו לשאול תחתית לאחר שירדו חיים שאולה
 וגו'.²⁶
רש"י: לא נעלה. פיהם הכשילם שאין להם אלא ירידה.

אמנם ייתכן שהיה אוהל מועד בתוך המחנה במקום גבוה, על כן מילת
 העלוי,²⁷ אך "לא היה להם לומר לשון כזה 'לא נעלה', אם לא שפיהם
 הכשילם, שברית כרותה לשפתיים" (מו"ק יח).²⁸
 דתן ואבירים, שחששו למעמדם ולכבודם, נפלטו מפיהם המילים 'לא
 נעלה', ובכך גילו את אשר הדחיקו לתת-הכרתם.²⁹

4. שמ"א יד ט-י: אם כה יאמרו אלינו דמו עד הגיענו אליכם ועמדנו
 תחתינו ולא נעלה אליהם. ואם כה יאמרו עלו עלינו
 ועלינו כי נתנם ה' בידינו וזה לנו האות.
רש"י: אם כה יאמרו דומו ונעלה אליכם. שעתם מצלחת
 ולבם רם עליהם. ואם כה יאמרו עלו עלינו. פחד
 הקב"ה בלבם ויראים לזוז ממקומם.

כישלוני לשונם של הפלשתים מסגירים את מצבם המוראלי התת-
 הכרתי. לשונם 'דמו ונעלה אליכם' מבטאת את ביטחונם הרב בניצחונם,
 ואילו 'עלו עלינו' הוא סימן לפחדיהם הפנימיים שמצאו דרך ביטוי בלתי

26. וכך בתנחומא קורח, ו; ילק"ש על התורה, רמז תשי"ן; במד"ר יח י.

27. ראבי"ע ורשב"ם, רבינו בחיי וחזקוני וכן בהעמק דבר לנצי"ב. וראה הע"ד גם לבמד' כא יט:
 יומנחליאל במותו.

28. גור אריה.

29. וראה עוד רש"י לברי' א כו: וירדו בדגת הים, בברי' לח א: ויהי בעת ההיא וירד יהודה, וכן
 בברי' לט א: ויוסף תורד מצרימה, יש לישנא דקרא ולא המדבר עצמו. דברי רש"י
 ישוהרדוהו אחיו מגדולתו אינם נובעים מדרשת הפועל 'ירד' או 'הורד', שהרי לישנא
 דקרא הם, אלא מסמיכות פרשת מכירת יוסף לירידתו מגדולה של יהודה.

מודעת להבעתם, וכדברי הרד"ק לפסוקנו: 'פיהם הכשילם... אבל הוא וכיוצא בו הוא קול דברים ישמע אדם ויחזק לבו כי הם סימן ואות על המעשה'.³⁰

'עלה' ו'ירד' בדברי ה'

הלשונות 'עלה' ו'ירד' נדרשו כמבטאים חששות תת-הכרתיים, רק כשיצאו ישירות מפיו של אדם אל רעהו. לא כך בסיפור הנראטיבי בלישנא דקרא, המספר בלשונו את העובדות. כמו כן אין פעלים אלה נדרשים גם באמירות ישירות כשהדובר הוא הקב"ה, כי מה שייך מודע ולא-מודע אצל הבורא. נבחן הנחה זאת:

1. **שמי לב ז:** וידבר ה' אל משה לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים.

רש"י: לך רד. רד מגדולתך (ברכות לב ע"א). לא נתתי לך גדולה אלא בשבילם. באותה שעה נתנדה משה מפי בית-דין שלמעלה.

דרשת התלמוד ובעקבותיה רש"י אינה נובעת מהשימוש 'רד' שנאמר מפי ה' באופן ישיר, שהרי כוונתו ירידה מן ההר כלפי מטה. הדרשה נבעה מכפל הלשון 'לך רד', ואם בירידה טופוגרפית עסקינן, דיו לכתוב 'רד כי שחת עמך'.³¹

אמנם מצאנו לשון זהה במעמד שקדם למתן תורה, בשמי יט כד: ויאמר אליו ה': **לך רד** ועלית אתה ואהרון עמך... ושם אין רש"י דורשו בהשאלה לפחיתות המעלה, כי בהמשכו של הפסוק כתוב יעלית.³²

30. גם לשונו של גלית הפלשתי טרם מלחמתו בדוד בן ישי, הכשילתו, באמרו 'ברו לכם איש וירד אליי (שמי"א יז ח). חששו לכישלון שהודחק, פרץ בפועל שיצא מפיו וירד אלי, וכך היה! ראה סוטה מב ע"ב.

31. כלי יקר, אור החיים, העמק דבר, תורה תמימה, אוהל יעקב.

32. כמו"כ בחטא העגל כתוב וידבר ד' אל משה, וכאן ויאמר אליו ה', כאשר דיבור - לשון קשה, ואמירה לשון רכה. זאת בניגוד לפירושו של בעל אור החיים שרואה אף בשמות יט כד - ירידה ממעלת משה. עיין שם וראה פירושו של בעל העמק דבר העושה הבחנה אחרת.

אמרנו שאין לדרוש פעלי 'עלה' ו'ירד' כשהם יוצאים מפי הגבורה ישירות אל שומעם, אך אם הם מועברים באמצעות מתווך לאמרם לאחרים, הם נדרשים, כי מעתה הם יוצאים מאדם לאדם, כדלהלן:
דב' א מב: ויאמר ה' אלי אמור להם **לא תעלו** ולא תלחמו...
רש"י: לא תעלו. לא עלייה תהא לכם אלא ירידה.

וכדברי המהר"ל בפירושו גור-אריה: '... ולמה אמר לא תעלו, לשון כזה שהוא לשון אינו צח... אחר שברית כרותה לשפתים, אלא כך אמר: לא יהיה לכם עלייה אם תעלו.'

לסיום פרק זה המתייחס לפעלי העלייה והירידה כמבטאים גם משמעות מושאלת לרוממות וגדולה או חלילה לשפלות מעלת האדם, נזהרו בני אדם בבואם לאמרם, להקדים עלייה לפני ירידה. כך דברי הרשב"ם בביאורו לברי' כח יב: 'והנה מלאכי א-להים עולים ויורדים בו... שכן דרך ארץ להזכיר עלייה קודם ירידה',³³ או בלשון ר' יוסף בכור שור בפירושו לפסוקנו: 'כי דרך העברי לומד עלייה תחילה.'

גם בלשון חז"ל מצאנו הקדמת עלייה לפני ירידה, גם כאשר לפעמים ההיגיון דורש ההיפך, כמו בעירובין כא ע"א: 'מטפס ועולה מטפס ויורד'.³⁴ ובחולין יז ע"ב: 'עולה ויורד בסכין'.

33. פירושו בא בניגוד לפירוש המדרש בב"ר סח, יב ולרש"י. על משמעות דרך ארץ בפירושי הרשב"ם, ראה א' טויטו, 'שיטתו הפרשנית של רשב"ם על רקע המציאות ההיסטורית של זמנו', בתוך: עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל, עמ' 65-66. כך בעוד מקראות, כמו קוחלת ג כא; תה' קז כו וכן באזכור מקום גבוה לפני מקום נמוך, כמו שמים וארץ ברוב המקראות וכן בדב' ל יב: 'לא בשמים... ולא מעבר לים', וכך גם בלשון פרשני המקרא. ראה רש"י לשמ' יד כז; שמי טו א; לג כה; אור החיים לבמ' ה טו; כלי יקר לשמ' כא א; הכתב והקבלה לברי' א כו; רד"ק ליהושע יח כח; ישי כג יג; מט יא; יחז' א יד; תה' קז כו; מלבי"ם לתה' ח א; י. גם באשר לצמד הפעלים 'בוא' ו'יצא' טוב ורע, אור וחושך ועוד, דרך ארץ להקדים את החיובי לפני השלילי בגלל המשמעות המושאלת, לבוא - חיוב, ו'יצאה' - שלילה, וכך בדב' כח ו. ובחז"ל: פסחים ב ע"א, תוספות ד"ה: 'יכנס' שבת לד ע"ב: 'זה נכנס וזה יוצא'; בב"ק ס ע"ב: 'לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב'; בבא מציעא פג ע"ב: 'פועל בכניסתו - משלו, ביציאתו...'.
 34. ראה תוספות לפסחים ב ע"א, ד"ה: 'יכנס'.

ב. כישלוני פיו של משה רבנו ביחס לכניסתו לארץ

טרם הגזרה על משה לא להיכנס לא"י בעטיו של חטא מי מריבת קדש, היו כמה 'כישלוני פה' שלו, שהציפו חשש זה. הדחקה זו נבעה מאי רצונו הראשוני לשמש כמנהיג וכן מרמזים מוקדמים שיצאו מפי הגבורה בראשית שליחותו. נבחן את כל השלבים בעניין זה עפ"י דרכו של רש"י בפירושו לתורה.

1. **שם' ד יג:** ויאמר בי א-דני שלח נא ביד תשלח.
רש"י: ביד תשלח. ביד מי שאתה רגיל לשלוח והוא אהרון.³⁵
דבר אחר, ביד אחר שתרצה לשלוח שאין סופי להכניסם לארץ ולהיות גואלם לעתיד. יש לך שלוחים הרבה.
ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה...
2. **שם' ו א:** עתה תראה וגו'. הרהרת על מדותי, לא כאברהם...
רש"י: לפיכך, עתה תראה - העשוי לפרעה תראה ולא העשוי למלכי שבעה אומות כשאביאם לארץ.³⁶
3. **שם' טו יז:** תביאמו ותטעמו בהר נחלתך...
רש"י: תביאמו. נתנבא משה שלא יכנס לארץ. לכך לא נאמר: תביאנו.³⁷
4. **שם' יז יד:** ויאמר ה' אל משה כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע...
רש"י: ושים באזני יהושע. המכניס את ישראל לארץ שיצוה את ישראל לשלם לו את גמולו. כאן נרמז לו למשה שיהושע מכניס את ישראל לארץ.³⁸

35. ברייתא דלי"ב מדות, מדה ד.

36. עפ"י סנהדרין קיא ע"א.

37. מכילתא שירה פ"י וראה חזקוני.

38. מכילתא עמלק, פ"ב.

5. **במ' י כט:** ויאמר משה לחבב בן רעואל המדיני חתן משה נוסעים

אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם.

רש"י: נסעים אנחנו אל המקום. מיד עד שלשה ימים אנו

נכנסין לארץ שבמסע זה הראשון נסעו על מנת להכנס

לא"י אלא שחטאו במתאווננים. ומפני מה שתף משה

עצמו עמהם? שעדיין לא נגזרה גזרה עליו וכסבור שהוא

נכנס.

6. **במ' כ יב:** ויאמר ה' אל משה ואל אהרן יען לא האמנתם בי

להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל

הזה אל הארץ אשר נתתי להם.

רש"י: יען לא האמנתם בי. גלה הכתוב שאלולי חטא זה היו

נכנסין לארץ.

עיון במקורות אלו עפ"י פירושי רש"י וחז"ל מצביע, לכאורה, על

סתירה. מצד אחד, 'נתנבא משה שלא יכנס לארץ', ומאידך: 'שאלולי חטא

זה היו נכנסים (אהרן ומשה) לארץ. הכיצד?

פרשני רש"י עמדו על בעיה זו וניסו לתרצה באופנים שונים. יש

המבחינים בין גזרה בשבועה שלא ניתנת לביטול, כפי שקרה בחטא מריבת

קדש, ובין גזרה ללא שבועה, שגם אם ידועה הייתה למשה, ניתן לבטלה

ע"י תפילה.³⁹ אחרים מבחינים בין כניסתו של משה לא"י כמנהיג או כאחד

מבני ישראל. ידיעתו שלא ייכנס לא"י כוונתה כמנהיג, אך מאידך אולי

ייכנס תחת שרביטו של מנהיג אחר כיהושע.⁴⁰

עפ"י דרכנו, אין הכוונה להתנבא ממש, אלא ליהתנבא ולא ידע מה

39. ראה אמרי שפר לבמ' כ יב ואהל יעקב לשמ' ו א. וכדברי רש"י: 'לכן בשבועה'.

40. ראי' ועמר נקא לשמ' ד יג, וכן גור אריה ושפתי חכמים.

נתנבא.⁴¹

ביכישלוני פיו של משה בשמי' ד יג ובשמי' טו יז נפלטו הדחקותיו וחששותיו התת-הכרתיים, שמא סירובו ללכת בשליחות ה' בתחילה, ימנע ממנו בסופו של דבר את כניסתו לארץ. אכן האל אשר הכול צפוי לפניו מרמו לו על כך בשמי' ו א ובשמי' יז יד, ומשה לא ידע על אפשרות אי-כניסתו לארץ, כיוצא מדבריו בבמי' י כט, עד שנאמרו לו דברים מפורשים בחטא מי מריבת קדש (במי' כ יב), שאז נגזרה הגזרה באורח סופי.

ג. לשון יתרה או חסרה - ביטוי לרחשי נפש תת-הכרתיים

קורה שהדובר כופל, מייתר מילה או מצמצם בלשונו, כאשר לא הייתה לו כוונה בכך, וחכמינו דייקו וחדרו לכוונות או רצונות תת-מודעיים של אומרים.

ייטורי לשון

1. בר' לו לג: ויכירה ויאמר כתנת בני חיה רעה אכלתהו סָרְף סָרְף יוסף.

רש"י: חיה רעה אכלתהו. נצנצה בו רוה"ק - סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר.⁴²

על כך כותב באר יצחק: 'דבטרוף טרפי לבד סגי, ולמה לו לומר עוד 'חיה רעה אכלתהו'... אבל באמת שהם ז"ל קוראים בשם נצנוץ רוה"ק לכל לשון שיש לפתור אותו כפי המאורע שקרה בפעל אף שלא כוון האומרו לזה. ומדרגת נצנוץ רוה"ק לרוה"ק כעין חלום לנבואה...

41. ראה חזקוני לשמי' טו יז; כך גם נכתב בפירוש מושב זקנים וכך תירץ הר"ר אליקים כפי שהובא בריב"א: "מה שפירש"י כאן שנתנבא שלא יכנס לארץ אינו ר"ל שנתכוון לכך אלא נכנסה בפיו נבואה זו כאמרו: 'תביאמו ותטעמו' ולא אמר תביאנו ותטענו, אבל לא אמר לדעת כן שלא יכנס לארץ", וראה גם חזקוני לבמי' י כט ומהרש"ל לשמי' טו יז. על כל זה ראה במקראות גדולות, תורת חיים.

42. רש"י לבר' לט יא עפ"י סוטה לו ע"ב.

נצנוץ רוה"ק בפי יעקב נבע מחששות נפשיים עמוקים לעתידו של יוסף. מחד, עתיד רוחני יחיה רעה אכלתהו' כדוגמת אשת פוטיפר. מי יודע לאן יתגלגל בנו ובפני אלו נסיונות רוחניים יצטרך לעמוד, למרות חינוכו העמוק ע"י אביו - דמות דיוקנו של אביו,⁴³ אך גם חשש לחייו הפיסיים - יטרף טרף יוסף. גם סדר המשפטים כאן, הפוך הוא! ידהוה ליה למימר: טרוף יוסף חיה רעה אכלתהו'. שהרי כך הוא הסדר, בתחילה טורפת ואח"כ אוכלת! לזה אמר נצנצה בו רוה"ק, ומן השמים שמו בפיו דברים הללו להורות מה שעתיד להיות.⁴⁴

2. **בר' מג ח:** ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה הנער אתי ונקומה ונלכה ונחיה ולא נמות...

רש"י: ונחיה. נצנצה בו רוה"ק - ע"י הליכה זו תחי רוחך, שנאמר: ונתחי רוח יעקב אביהם'.

כפילות הלשון 'ונחיה ולא נמות' לשם מה?⁴⁵ גם כאן, התקווה הכמוסה פורצת ממסתריה, בצורת ייתור הלשון הבלתי מודע, שהפעם תחי רוח.

3. **בר' מב יא:** כולנו בני איש אחד נחנו כנים אנחנו...

רש"י: כולנו בני איש אחד נחנו. נצנצה בהם רוה"ק וכללוהו עמהם שאף הוא בן אביהם.⁴⁶

43. ב"ר פד יט, ילק"ש לבראשית לו, רמז קמ"ג.

44. ט"ז ובאר בשדה.

45. גור אריה.

46. ב"ר צא ז; ילק"ש על התורה, רמז קמ"ח. דוגמות נוספות לייתורי לשון המביעים מאוויים, תקוות ורצונות תת-הכרתיים, ראה רש"י לברי מג יד: 'את אחיכם אחר'; רש"י לבמד' כב יט: 'גם אתם'.

צמצום לשון

בר' יח ה: ואקחה פת לחם וסעדו לְבַכְּם אחר תעברו...
 רש"י: אמר ר' חמא: לבבכם אין כתיב אלא 'לבכס' - מגיד שאין יצר הרע שולט במלאכים.

על פירוש זה של רש"י מעיר המהר"ל מפראג בפירושו גור-אריה: "וא"ת, והלא אברהם לא ידע שהיו מלאכים ולמה אמר 'לבכס' ואפשר שהוא ע"ד ניבא ולא ידע מה ניבא". כלומר, בתת-מודע של אברהם עלתה הבעיה אודות אורחים בלתי שגרתיים אלו, בשעה שהוציא הקב"ה חמה מנרתיקה.⁴⁷ פליאה מוסתרת זו מצאה ביטוייה בהוציאו מפיו 'לבכס' ולא 'לבבכס', כאשר 'לבכס' = שני יצרים, ו'לבבכס' = יצר אחד, יצר טוב.⁴⁸ הערה חשובה מעיר לפסוקנו בעל הפירוש 'באר בשדה': לדבריו, דיוק זה בין 'לבב' ובין 'לב' הוא רק בדברי התורה, ולא בדברים שאדם מוציא פיו, כמו בסיפור פילגש בגבעה: 'סעד לבד' (שופ' יט ה). אמנם אברהם אומר כאן 'וסעדו לבכס', ואין אלו דברי התורה, אך מכיוון שאברהם חשב את המלאכים לערביים או כנענים ודיבר בשפתם, והתורה תרגמה דבריו וכתבה 'וסעדו לבכס', הרי אלו דברי תורה, ומכאן ההבחנה הלשונית.

ד. 'כישלוני פה' נוספים המביעים הדחקות שליליות

1. מל"ב י יח: ויקבץ יהוא את כל העם ויאמר אליהם: אחאב עבד את הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה.

באמרו 'יהוא יעבדנו הרבה', לא התכוון יהוא בן נמשי לעבוד את הבעל. זה היה טכסיס ללכוד את עובדי הבעל ולהשמדם, אך פליטת פה זו ביטאה, כנראה, מאוויים פנימיים כמוסים מודחקים, שימצאו בבוא היום נתיב מילוט ממשי לעבוד את הבעל, כפי שאכן קרה בסוף, וכדברי הגמרא בסנהדרין קב ע"א:

47. ראה רש"י לבר' יח א עפ"י בבא מציעא פו ע"ב.

48. ראה רש"י לדב' ו ה. עפ"י הספרי, לב.

יהוא צדיקא רבה הוה, שנאמר: ויאמר ה' אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב, בני רביעים ישבו לך על כיסא ישראל. וכתוב: ויהוא לא שמר ללכת בתורת ד' אלהי ישראל בכל לבבו, לא סר מעל חטאת ירבעם אשר החטיא את ישראל. מאי גרמא ליה? אמר אביי: ברית כרותה לשפתים שנאמר: 'אחאב עבד את הבעל מעט יהוא יעבדו הרבה'.

2. תה' ס יב: הלא אתה א-להים זנחתנו ולא תצא א-להים בצבאותינו.

התלמוד שם פסוק זה בפיו של בר כוזיבא הקרוי בלשונם - בר דרומא. במרדו ובנצחונותיו נגד הרומיים, אומר התלמוד בגטין נו ע"א: אמרו ליה לקיסר מרדו בך יהודאי. אתא עלייהו... אכשליה לפומיה לבר דרומא ואמר: 'הלא אתה א-להים זנחתנו ולא תצא א-להים בצבאותינו'.

פסוק זה נאמר ע"י המשורר בתהלים, ובוודאי אין בו התרסה כלפי מעלה, ואיזה כישלון פה יש בו כשהוא נאמר מפיו של בר דרומא? לדברי התלמוד, דוד אמרו בתמיהה, ואילו בר דרומא אמרו כמשפט חיווי. אין זה אלא כוחו האדיר של בר-כוכבא, שגרם לו ליהירות מודחקת שיש בכוחו לנצח את הרומאים גם בלי תמיכת האל, ואת זאת ביטא במשפט: 'ולא תצא א-להים בצבאותינו'.

3. במ' כב ו: ועתה לכה ארה לי את העם הזה...
אור החיים: ובדרך רמז פיו הכשילו במאמר 'ארה ליי - לארר את בלק. וכן היה שגרם לו בעצתו מיתת כזבי בתו. גם היה סיבה שישוב בלק למדין ושם נפל בחרב, דכתיב (להלן לא ח): 'ואת מלכי מדין הרגו' וגו' ואת צור וכו'... הרי נתקיים שהלך לארות לבלק, לקיים מה שנאמר (תה')

לו טו) 'חרבם תבא בלבם'.⁴⁹

חששו של בלק מפני בני ישראל הודחק, ופיו הכשילו באמרו לבלעם:
ילכה ארה לי, הקללה בסופו של דבר תהיה לי...⁵⁰

4. אסתר ה יב ויאמר המן אף לא הביאה אסתר המלכה עם המלך אל
המשתה...

ב"ר יט, ב אף לא הביאה. לפיכך נצלב, פיו הכשילו, שכן הוא אומר
וילק"ש רמז בשר האופים, 'אף אני בחלומי ונצלב.

תתננו: א"ר חנינא בר פפא: ארבעה הם שפתחו ב'אף' ואבדו
ב'אף' ואלו הן: הנחש ושר האופים וקורח והמן. נחש
מנין, שנאמר: 'אף כי אמר' וגו' (ברי ג א); שר האופים
'אף אני בחלומי (ברי מ טז); קורח 'אף לא אל ארץ' (במי
טז יד); המן - 'אף לא הביאה אסתר'.

המילה 'אף' משמשת כשם עצם - חוטם, איבר ההרחה, ובהשאלה -
כעס וחרון, אך משמשת גם כמילת חיבור שמשמעה - גם. אדם המנהל
דיאלוג ומתחיל דבריו במילה 'אף',⁵¹ במקום 'גם', זהו כישלון פה
במשמעות של חרון וכעס. פתיחה כזו אכן מצויה רק בארבעה מקומות
שצוינו במדרש, והדוברים התכוונו לרעה. פתיחת פיהם ב'אף', הביאה אף
על עצמם,⁵² בבחינת 'פיהם הכשילם', וכפי שהסברנו לעיל, חששותיהם
המודחקים מפני העונש הצפוי להם, גרמו להם כישלון פה בהוציאם

49. כך פירש גם בעל הטורים.

50. דוגמות נוספות, ראה אצל חזקוני לברי' כו לו: 'את בכרתי לקח', וכן כלי יקר לשמי' טו טו:
'אמר אויב... תמלאמו... תורישמו'.

51. ללא אותיות שימוש, כדוגמת 'האף תספה' (ברי יח כג-כד).

52. מהרז"ו על ב"ר יט ב. נראה שמדרש זה מניח, שבמדי' טז יד אינו המשך דבריהם של דתן
ואבירם, אלא דברי קורח, וא"כ תחילת דבריו 'אף'.

בתחילת דבריהם מילה, שיש לה משמעות שלילית - חרון וכעס. מחשש לפליטות פה המביעות הדחקות שליליות, אנו מוצאים בכמה מקומות, שאנשים נזהרו מאוד בלשונם:

1. **שמ' א י:** הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ.
ראב"ע: ועלה מן הארץ. כמו ועלינו. ודיבר ככה שלא יכשול השטן פיהו.

2. **בר' מד טו:** ויאמר אליהם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני.
העמק דבר: איש אשר כמוני ולא אמר: כי אנחש בו, כמאמר האיש, באשר לא רצה להוציא מפיו שהוא ח"ו ינחש. וחז"ל אמרו על מה שאמר יהוא: 'אחאב עבד את הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה', שבשביל שהוציא מפיו כזה בא למכשול עבודה זרה אח"כ בעגלי ירבעם, אבל יוסף נזהר מזה ואמר: 'איש אשר כמוני ראוי לנחשים, ומסתמא גם אני מנחש ואדע שבידכם הוא'.

ה. פליטת מילים אסוציאטיביות

הדיבור האסוציאטיבי משמש כלי תראפי למיפוי נפשו של פאציינט. אמירה מקרית של מילה יש לה יסודות ושורשים בתת-מודע. ניתוחה של המילה האסוציאטיבית מאפשר הבנה גדולה יותר של בעיות תת-הכרתיות, ומכאן הדרך קרובה לאיש המקצוע להגיש עזרה ללקוחו. חז"ל הכירו תופעה זו והסיקו מסקנות על אופיים והתנהגויותיהם של אנשים מסוימים.

1. **סנהדרין קה ע"א:** מר בריה דרבינא אמר: שבא (בלעם) על אתונו... כתיב הכא 'כרע שכבי' (במ' כד ט) וכתיב התם:

יבין רגליה כרע נפל שכבי (שופי ה כז).

התלמוד ביבמות (קג ע"א) ציין כמה לשונות שעניינן אזור הערוה, שהן בבחינת לשון נקייה. ביניהן הפסוק הנאמר בבעילת יעל אשת חבר הקיני ע"י סיסרא, ובלשון הכתוב: 'בין רגליה כרע נפל שכבי; וכפירושו של רש"י: 'בין רגליה בין ירכותיה, שבא עליה סיסרא, ונתכוונה כדי לייגעו.⁵³ מהשוואה לדבריו של בלעם 'כרע שכבי' הסיק בעל המאמר, שבלעם בא על אתונו. אמנם פסוק זה נאמר כדברי שבח לישראל, אך מכיוון שבלעם היה שטוף בזימה, השתמש בלשון מגונה ואסוציאטיבית, המביעה זימה גם בדברי ברכתו לישראל.⁵⁴ זאת ועוד, לא מצאנו במקרא 'שכיבה' אצל בעלי חיים אלא 'רביצה',⁵⁵ וכך גם בלשון חז"ל, ולכן משונה שבלעם משתמש בפועל 'שכבי' בזיקה לבעלי חיים.⁵⁶ אין זה אלא שפועל זה, המזכיר אסוציאטיבית את הבעילה, נעתק מפיו כמבטא כישלון פה והתנהגות זימתית של שכיבה עם בהמה, כפי שכתוב בתורה.⁵⁷

ו. כישלוני פה בסיפורים תלמודיים

1. פסחים ג ע"ב

א) הנהו תרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דרב. חד אמר: שויתנן האי שמעתא כדבר אחר מסנקן, וחד אמר שויתנן האי שמעתא כגדי מסנקן. ולא אישתעי רב בהדי דהאיך.
תרגום: אותם שני תלמידים שהיו יושבים לפני רב. אחד אמר: עשתה אותי הלכה זו כחזיר עיף, ואחד אמר: עשתה אותי הלכה זו כגדי עיף. ולא השיח עוד רב עם זה (שהזכיר לשון חזיר).

53. וראה גם נזיר כג ע"ב; הוריות י ע"ב; במ"ר פ"י, ב.

54. ראה חידושי הרש"י לגמרא זו.

55. כד: ברי מט ט; ישעי' יא ו; שם שם פס' ו; תהי' קד כב; במד' כב כז; דב' כב ל.

56. ב"ק ב ע"ב; שם כד ע"ב.

57. שמי כב יז; ויק' יח כג; דב' כז כא.

ב) הנהו תרי תלמידי... חד אמר: מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה? וחד אמר: מפני מה בוצרין בטהרה ומוסקין בטומאה?
 אמר (רבם) מובטח אני בזה שמורה הוראה בישראל. ולא היו ימים מועטים עד שהורה הוראה בישראל.

ג) הנהו תלתא כהני, חד אמר להו: הגיעני כפול, וחד אמר: הגיעני כזית, וחד אמר: הגיעני כזנב הלטאה. בדקו אחרינו ומצאו בו שמץ פסול.

בסיפור הראשון, אחד התלמידים שעמל קשה בסוגיה הלכתית, תיאר את עייפותו כעייפות חזיר עייף, והדבר הוא ביטוי לפגם בנפשו, גם אם לא נתכוון לכך. בסיפור השני הפגם בנפשו של אחד התלמידים נבע משימוש בלשון טומאה, ואילו האחר אמר דברים זהים אך בלשון נקייה (לא בטהרה!).

גם בסיפור השלישי, הכהן שנמצא בו פסול, השתמש בדוגמה מתחום הטומאה, וכאשר קיבל חלק מלחם הפנים, הגדיר את פמותו כזנב לטאה.

2. עבודה זרה יא ע"ב:

אמר רב יהודה אמר שמואל: עוד אחרת יש להם ברומי. אחת לשבעים שנה מביאין אדם שלם ומרכיבין אותו על אדם חיגר ומלבישין אותו בגדי אדם הראשון... ומכריזין לפניו: סך קירי פלסתר, אחוה דמרנא זייפנא, דחמי חמי ודלא חמי לא חמי, מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה. ומסיימין בה הכי: ווי לדין כד יקום דין. אמר רב אשי: הכשילן פיהם לרשעים, אי אמרו: זייפנא אחוה דמרנא כדקאמרי, השתא דאמרי: דמרנא זייפנא - מרנא גופיה זייפנא הוא.

לפנינו סיפור שהוצג כנראה בתיאטרון רומי על יחסי עם ישראל ואדום. יעקב ועשו, מייצגים שתי תרבויות אלו, כאשר הרומאים מחד,

לועגים לתקוות חישובי הקץ של יעקב וזיוף חשבוננו לגאולה העתידה: 'סך קירי פלסתר, אחוה דמרנא זייפנא', אך מאידך מכרסם בלבם החשש לתקומתו של יעקב ונפילת עשו: 'ווי לדין כד יקום דיין'. מבלי תשומת לבם הכריזו הרומאים: 'אחוה דמרנא זייפנא', והצמידו את התיבות 'דמרנא זייפנא', ובכך פיהם הכשילים, ולמעשה ביטאו את אשר מונח מתחת לסף הכרתם - שהזייפן הוא עשו אדונם.⁵⁸

דברי סיכום

מאמר זה אינו מתיימר להקיף את כל תחומי תורת הנפש של האדם. עניינו במקטע מצומצם הקשור ל'כישלוני הפה', קרי פליטות הפה הבלתי מודעות. לעומת התהליכים המודעים, ההכרתיים, שהמדבר מודע לדבריו, מילותיו ומשפטיו שקולים ומבוקרים, הרי שהתהליכים הלא-מודעים אינם נתונים לשיקול דעתו של הדובר. כישלוני הפה יוצאים ללא שליטה מבוקרת, והנם ביטוי להדחקות פסיכולוגיות לרבדים עמוקים בנפשו של האדם. הם מונחים מתחת לסף ההכרה ומחכים לשעת כושר לפרוץ החוצה בדרכים שונות, כגון בחלומות, כישלוני שכחה, כישלוני הינוח, כישלוני אבידה, בפליטות קולמוס ובפליטות פה. מאמרנו מצביע על תופעת 'כישלוני הפה' במקרא על פי פרשנות רש"י ומתוך דברי חז"ל בתלמוד ובמדרשים.

58. על הסימבוליקה שיש בפרטי המחזה הזה, ראה פירושו של רבינו חננאל ומהר"ל בחידושי אגדות למסכת ע"ז יא ע"ב ובעיון יעקב לעין יעקב בסוגיה זו. על כישלוני פעולה בהלכה, ראה י"ה גרוספוגל, הפסיכואנליזה המודרנית במקורותינו העתיקים, סיני, כרך כח, עמ' מ-מה.